

על הצדיקים ועל החסידים ועל שארית עמך בית ישראל

- א. הצדיק
- ב. הצגת הבעיה
- ג. אופני תגובה
- ד. חווית הדבקות בצדיק
- ה. עמדה נוספת
- ו. לאן הדברים הולכים

"הזהיר לאנשיו שיאמרו קודם התפילה, הריני מקשר עצמי לכל הצדיקים שבדורנו"

(שיחות הר"ן אות רצ"ו)

"אל יקשה לך הדבר כשאתה רואה שהצדיק לא תיקן איזהו דבר, כי זה סיבה מאת ה'
יתברך, שיניח מקום לבניו להתגדל בו"

(ספר המידות, צדיק, אות א')

א. הצדיק

"הצדיק" בתפיסה אתה אתמודד בדברים שלהלן הוא אדם העומד למעלה מכל שאר בני האדם. הוא אינו נמנה עמהם, אלא משמש כאדם עליון שנותן את המשמעות והפשר לכל מעשה האדם. הוא הצורה האנושית והעולמית: "הצדיק האמת הוא הפאר והיופי של כל העולם כולו, והוא בעל הבית של כל העולם כולו" (ליקוטי צעות, צדיק, סי' ק"ו). יתר על כן: בזכותו מגיע השפע לכל מעשי האדם – ואף כל השגה, תובנה או כישרון בהם האדם זוכה, מגיעים ממנו. הכל עובר דרכו ומגיע בזכותו: "כל העולם כולו ניזון בשביל חנינא בני" (ברכות יו, ב), "כי ההשפעות והברכות א"א להם לבוא לעולם אלא ע"י הצדיק" (ליקו"מ, קמא פ"ח).

בתפיסה זו, הצדיק הוא שורש הקיום, נקודת הקישור לכל דבר נשגב ונעלה,

נקודת החיבור לאלוהים ומתן האפשרות להתקרבות אליו: "צריך כל אחד לכוין בתפילתו שיקשר עצמו לצדיקים שבדור, כי רק הם יודעים להעלות כל תפילה ותפילה למקום הצריך לה"¹, "מי שאינו מקושר ומקורב לצדיק אמיתי, אזי כל עבודתו הוא רק כמו מי שמעקם עצמו ומתדמה לחברו כקוף בפני אדם... כי אין ממש בעבודה כ"א ע"י הצדיק האמיתי"².

הוא מפלס את הנתיבים, את הדרכים החדשות, ולפעמים גם את הישנות, בעבודת ה'. ביטוי לכך נמצא בתורות שמחדש הצדיק:

שיש נשמה בעולם שעל ידה נתגלה ביאורי ופרושי התורה... וכל מפרשי התורה הן מקבלין מזאת הנשמה... וכשנסתלקת, אזי נסתלק באורי התורה הנמשכת על ידה, ואזי כל מפרשי התורה אין יכולין להשיג שום דבר באור התורה...³

תורות אלו הן התשתית הרוחנית של האדם, המאפשרת לו להתקדם בעבודת ה'.⁴ בתפיסה זו ההנחה היא שהיות צדיק אינו דבר שבבחירה, אלא ענין הנובע מהכרעה אלוהית: ה' בוחר בנשמה מסוימת להנהיג את העולם. מדובר בסגולה פנימית שאינה פועל יוצא של רמת מאמציו של האדם.

נבהיר מעט את הדברים. במילה 'צדיק' אין הכוונה לאדם הבוחר להיות טוב יותר, מתוקן יותר, ישר יותר, אלא ל"צדיק הדור", "צדיק האמת", "צדיק יסוד עולם", צדיק ש"אפילו כל הצדיקים הם רק ענפים ממנו, כל אחד לפי בחינתו"⁵. כך עולה גם מדבריו של הראי"ה קוק זצ"ל, שמתאר את הצדיק כ"נשמה מרכזית" – התוצר הסופי של תהליך אבולוציוני-רוחני של היצירה, "המושלם הבחירי"⁶. באחת מאגרותיו כתב רמח"ל לרבו, רבי ישעיה באסאן, שלא רצה לגלות לרבי בנימין הכהן

¹ לקוטי עצות, צדיק, סי א'.

² שיחות הר"ן סי' קי"א.

³ ליקו"מ, קמא כ', א.

⁴ "שקודם ירידת הצדיקים לזה העולם יש ביכולת להיות איש כשר ועובד את ה' גם זולת זה הצדיק ותורתו, ומשבא לזה העולם אין ביכלת כלל לזכות זולתו וזולת תורתו מה שצריך לזכות", 'שיחות וסיפורים', אות יב, ר" אברהם ב"ר נחמן מטולטשין בשם רבנו.

⁵ ליקו"מ, קמא ע'.

⁶ אוה"ק ג', עמ' קנד. אמנם הרב מדבר על כך "ששכלל ברצונו את מהותו לצד הטוב היותר עליון", אך המושג "מושלם בחירי" משמע ממנו שהאדם נבחר לייעוד זה כמו כן, התיאור האבולוציוני שמציב את אותו מושלם בפסגת תהליך היצירה, מטרים את ההבנה לטובת הכרעה סגולית של היוצר.

(שהיה חמיו של רבו) את מעלתו כדי לא להחליש את דעתו, שכן, רבי בנימין עבד את ה' מנעוריו ומסר את נפשו על כך, וכיצד זה זכה נער רך ממנו בשנים למה שלא זכה הוא ברוב שניו ועמלו? "ואני באמת כי לולי כבוד הזקן הקדוש... אשר ידעתי כי חביב הוא לפני קונינו עד להרבה ובעדו הסתרתי עצמי עד היום הזה, כי כן יאה לי להיות חולק כבוד לרב".⁷ באגרת אחרת, שכותב רמח"ל לרבי בנימין עצמו, הוא מתנצל: "ועתה ברצות ה' להיטיב לעמו. והוא בחסדו בחר בי. ומה אומר בזה, אם על הכנתי ידרוש? הן אמת, שרק חסד ה' עשה זאת, ולא כהכנתי... ולקח הקב"ה אותי לכלי כאשר חפץ".⁸ גם רבי נחמן התבטא באופן דומה בקשר למחלוקת הגדולה עם הסבא משפאלייע: "ענה ואמר: זאת היא קנאה גדולה בוודאי, שיש צדיק גדול שעוסק בעבודת השם ביגיעות ועבודות גדולות כמה שנים בגוף ונפש, ולא ינוח כלל מעבודתו יתברך, וסובל כמה צרות וייסורים, ואח"כ בא רך בשנים והשיג במעט זמן כל ההשגה והמדרגה שזכה הצדיק הנ"ל שעבד כמה שנים".⁹

⁷ אגרות רמח"ל, הוצאת מכון רמח"ל, אגרת י"ב.

⁸ שם, אגרת ט"ו.

⁹ חיי מוהר"ן, הוצאת היכל הקודש, סי' תס"ח. רבי נחמן עצמו אמנם ציין לא פעם את העמל והטורח שעבר בכדי להשיג את מעלתו, עד כדי שגער בתלמיד שאמר לו שמעלתו היא בגלל נשמתו וייחוסו, ואף עודד את תלמידיו בכך שגם הם יכולים להגיע למעלתו הנוראה (שיחות הר"ן, סי' קס"ה וראה גם בסימנים קס"ו וק"ע): "בכל פעם שהיה מספר מעוצם הפלגת מעלתו ומדרגתו הגבוה מאד מאד, היה אומר, אבל מאד יגעתי על זה.. ועקר סיפורו בפנינו דברים כאלו היו בשביל קנאת סופרים, כדי שגם אנחנו נעשה כמותו ונלך בדרכיו להתיגע ולטרוח וכו' ולעבוד ה' כמותו. ופעם אחת סיפר עם אחד מעניינים אלו והתפאר לפניו... וזה האיש אמר לו, מי יוכל לבוא לזה לזכות למדרגתכם? כי יש לכם נשמה גבוהה מאד בודאי! והקפיד רבנו ז"ל מאד על זה, ואמר, זהו החסרון שלכם שנדמה לכם שעקר גדולת והשגת הצדיקים הגבוהים הוא רק מצד הנשמה הגבוהה שיש להם, כי באמת לא כן הדבר, רק כל אחד יכול לזכות לבוא למדרגתי להיות כמוני ממש, כי העקר תלוי רק ביגיעות ועבודות באמת". אך מאידך, הדיבור המתמיד של רבי נחמן על מעלתו המופלאה, לא מותירים מקום לספק בדבר ייחודיותו הבלתי ניתנת להשגה (חיי מוהר"ן, סי' רמ"ז): "חידוש כמוני עדין לא היה בעולם", וכן (שם, סי' רנ"ו): "אני איש פלא ונשמתי הוא פלא גדול". התלבטות זאת באה לידי ביטוי גם בהערת התמיהה של ר' נתן לקטע שצוטט לעיל מחיי מוהר"ן (סי' תס"ח): "ואין אני יודע כוונת הדברים, כי מקודם אמר שבודאי א"א שיהיה פתאום נעשה צדיק גדול בלי יגיעות וטרחות ועבודות אע"פ שהוא בן צדיק ובן גדולים...". איני בא לפתור את המתח, אך ברור שרבי נחמן הוא לא אדם רגיל, גם בתפיסתו העצמית ולא רק בעיני חסידיו. כמו כן, איני חושב שאמירותו שהכל נקנה בעמל היו רק אמירות חינוכיות, כיוון שמסיפור חייו עולה דמות שמתייגעת מאד בשביל לסלול את דרכה, אולי עד כדי כך שהסגוליות שהייתה בו התבטלה לעומת רמת הבחירה בה טרח. נראה שאצל ר' נחמן, בשלב

ב. הצגת הבעיה

כפי שעולה מהמקורות שהובאו לעיל, הצדיק מעורר קנאה.¹⁰ קנאה זו היא עקרונית ונובעת מעצם תפיסת הצדיק באופן המתואר לעיל משתי סיבות מרכזיות:

1. נטילת העצמיות. הראי"ה קוק קובע באורות הקודש (ב', עמ' רצה-רצו) ש"פרי העבודה" של ה"חכמים היחידים", "מתראה במקומות אשר אין עולה על שום דעת לשער מי הם המברכים שם".¹¹ כלומר, שמקור ההתחדשות בעבודת ה' של אדם רגיל – חידושים שמתחדשים לו, התקדמות מוסרית ועוד – אינו נמצא בו אלא באדם אחר. תחושה זו עלולה ליטול את כל חדות העבודה והיצירה. כל הסיפוק והשמחה שאדם יונק מההתקדמות ומההתפתחות בחייו, ניטלים ממנו בקביעה שכל אלו הגיעו אליו מאדם אחר.

נטילת עצמיות זו באה לידי ביטוי חריף יותר בהתבטלות לצדיק, המתוארת בשורות הבאות בלשונו של ר' נחמן (ליקו"מ, קמא קכ"ג):

העיקר והיסוד שהכל תלוי בו, לקשר עצמו להצדיק שבדור, ולקבל דבריו על כל אשר יאמר כי הוא זה, דבר קטן ודבר גדול, ולבלי לנטות ח"ו מדבריו ימין ושמאל... ולהשליך מאיתו כל החכמות ולסלק דעתו כאילו אין לו שום שכל, בלעדי אשר יקבל מהצדיק ורב שבדור, וכל זמן שנשאר אצלו שום שכל עצמו, אינו בשלמות ואינו מקושר להצדיק.¹²

מסוים, העמל השתלב עם סגולתו ונשמטו המיוחדת עד לבלי הפרד. אני רואה לנכון להביא כאן את דבריו של הראי"ה זצ"ל (אדר היקר, עמ' כג): "הגאונות היא לעולם מחוברת ממתנה ועבודה. בין גאונות וכשרון השכל, בין גאונות המוסר והצדק... אנו מוצאים לפעמים גם כן גאונים מעולים שזכו למה שהם רק בעבודה רבה ועמל גדול של שקידה נפלאה... שהנטייה המצויינת לשקידה ולאהבת העבודה... גם זאת היא אחת מתכונות הגאונות כשהיא נמצאת במידה גדולה. על כן סוף כל סוף, סיבת הגאונות היא סגולה של יצירה".

¹⁰ ניתן היה למתן את הקנאה לו כל אדם היה יכול להתקדם ולהיות "צדיק" – המחדש, ומלמד דרכים חדשות. באופן זה, הצדיק לא היה צינור בלעדי וקבוע, אלא טבעת שמקשרת את האדם לטבעת הקודמת, ומאפשרת לו להיות טבעת בעצמו. אך נראה שהדברים אינם הולכים בכיוון זה.

¹¹ השווה ליקו"מ, קמא רכ"ד: "אפילו הרחוקים מן הצדיק, הם מקבלים חיות והארה מן הצדיק על ידי שמכסה עליהם, כמו האילן".

¹² תורה זו עוסקת בכך שבשביל לקבל תורה, בנ"י היו צריכים לעשות בדיוק את אותו מהלך: "לזרוק" את שכלם ולקבל לחלוטין את השכל שמושה ביקש לתת להם. רבי נחמן בעצם דורש לוותר על השכל, לא בשבילו, אלא בשביל התורה שהוא מסוגל לתת. מאידך, זה הופך את ההתבטלות של בני ישראל להתבטלות כלפי משה. כאן, אולי, אפשר להבין את הצורך של הצדיק בהתבטלות אליו. הוא רוצה להיטיב, לשמש כצינור. כל עצמיות זרה, חוסמת ומעכבת את השפע

ועולה השאלה בכאב גדול: האם האדם נדרש מכאן והלאה לחיות חיים אחרים, חיים של משהו אחר, להתכחש מכאן והלאה לרצונותיו, לתחושותיו ולשיקול דעתו? האוחזים בתפיסת "הצדיק" שהוזכרה לעיל, ישיבו ששיקול דעתו של האדם הרגיל עלול לטעויות, ותחושותיו מוטות ומוטעות בידי היצר.¹³ רק הצדיק, שלכו חלל בקרבו, יכול לדייק ולשמוע קול אלוהים המדבר מתוך לבו.¹⁴ מבחינתם, העבודה מוטלת על כתפיו של הצדיק: "מה לכם לחשוב מחשבות?! אין אתם צריכים כי אם לתת אבנים וסיד ואני בונה מהם בנינים נפלאים ונוראים".¹⁵ מנגד, כבר אמרו חז"ל שאדם רוצה בקב שלו מתשעה קבים של חברו,¹⁶ וחלק מתהליך הבשלתו של

הטוב מלהופיע. הוא רוצה שנתבטל אליו, כמו שהוא מבוטל לה' ית', כך שנוכל גם אנחנו לגעת באושר. וראה ליקו"מ, קמא ד', ט; כמו כן ראה שם קכ"ט באופן חריף: "כשמקרב להצדיק, אף שאינו מקבל ממנו כלל, הוא גם כן טוב מאד. והאמונה לבדה שמאמין בהצדיק, מועיל לעבודת השם יתברך. כי טבע האכילה שהמזון נהפך לניזון, כגון כשהחי אוכלת צומח כגון עשבים, נהפך להעשבים לחי, כשנכנסין בתוך מעיה. וכן מחי למדבר, כשהמדבר אוכל החי, נהפך החי למדבר. ולכל מקום שנכנס לשם המזון שנתחלק להאיברים, נהפך למהות האיבר ממש שנכנס לשם... היינו כשדבוק להצדיק ומאמין בו, שהוא בחינת ארץ, נאכל להצדיק ונתהפך למהות הצדיק ממש". ר' נחמן מבאר שאותו יחס של העלאה מבחינת צומח וחי לבחינת מדבר, קיים גם בין החסיד לצדיק. הצדיק הוא אפוא מדרגה שלמה עומדת בפני-עצמה, בחינת מה שכותב הכוורי על ההבדל בין מדרגת מדבר למדרגת ישראל. הדרך שהצדיק מעלה בה אינה דרך הלימוד או החינוך, ההתקשרות השלמה היא על ידי האמונה, שעל ידי כך נבלעים בתוך הצדיק, והופכים לחלק ממנו, עוברים "עיכול" רוחני. נלעסים, והופכים לאחד עם הצדיק. הדימוי של היאכלות הוא חריף ו"קשה לעיכול" מאד.

¹³ ראה שיחות הר"ן אות ס"ז: "מי שאינו שומע ומצית לדברי חכמים אמתים הוא יכול להשתגע. כי עקר שגעון של כל המשוגעים הוא רק מחמת שהוא אינו מצית ושומע לדברי הבעלי שכל. כי המשוגע אם היה שומע וצית לדברי אחרים שהם הבעלי שכל, בודאי לא היה משוגע כלל, כי אף על פי שלפי רוח שטות ושגעון שלו נדמה לו בברור גמור שהוא צריך לילך קרוע ולהתגלגל באשפה וכיוצא בזה מדרכי השטות ושגעון, אף על פי כן מאחר שהגדול ממנו אומר לו שאינו צריך לעשות כן אם היה מבטל דעתו נגד דעת הגדול ממנו בחכמה בודאי היה מתבטל כל השגעון שלו. נמצא שעקר השגעון הוא רק מחמת שהוא אינו רוצה לשמע ולצית לדברי חכמים והבן הדבר היטב".

¹⁴ ראה ליקו"מ, קמא קל"ח: "כי עקר האלהות היא בלב... ומי שהוא בר לבב, בבחינת 'ולבי חלל בקרבי', יוכל לידע עתידות על ידי מה שהלב אומר לו, שהוא דברי ה' ממש".

¹⁵ חיי מוהר"ן, שם, אות רצ"ג.

¹⁶ בבא מציעא לח, א.

האדם מתרחש באמצעות טעויות.¹⁷

הידיעה המתמדת אודות מישהו גדול ממנו מעיקה על האדם, גם אם באמת יש לו מה לקבל מאותו גדול. לעיתים יש צורך בהסתלקות האילן הגדול בכדי שהעשב הקטן יוכל ללבלב ולקבל מאור השמש, בכחינת "בואו ונחזיק טובה לאבותינו, שאלמלא הן לא חטאו... כמי שלא באנו לעולם" – "לפי שהן חיים לעולם וכל זמן שהן קיימין אין אנו חשובים כלום".¹⁸

ניתן גם להוסיף לתחושה זו את דבריו של הראי"ה קוק אודות העצמיות (אוה"ק א', עמ' זה):

כל מה שנכנס בנשמה אחת מהשפעת חברתה, אע"פ שמועיל לה הדבר מאיזה צד, סוף כל סוף הוא מקנה לה איזה ידיעה, או איזה הרגשה טובה ומועילה לפעמים, הוא עם זה מזיק לה גם כן, במה שהוא מערב יסוד זר במהותה. ואין העולם משתלם כי אם במעמד של שלילת ההשפעה הזרה, ולא ילמדו עוד איש את רעהו ואיש את אחיו לאמור דעו את ד', כי כולם ידעו אותי למקטנם ועד גדולם.

למרות שמדובר בחזון לאחרית ימים, השאלה היא על המגמה הכללית, שכן ההעמדה של הצדיק במקום ובתפקיד זה, לא מאפשרת אפילו לשאוף את השאיפה הזו.¹⁹

¹⁷ גיטין מג, א: "אין אדם עומד על דברי תורה אלא אם כן נכשל בהן".

¹⁸ ע"ז ה, א ורש"י שם. השווה לתחושה שעולה מדברי נדב ואביהוא (סנהדרין נב, א): "אימתי ימותו שני זקנים הללו ואני ואתה ננהיג את הדור".

¹⁹ באופן כללי יותר, ניתן גם לשאול על עצם הביטול לאלוהים. יאמרו בעלי תפיסת "הצדיק", שחוסר היכולת להתבטל לצדיק משקף את חוסר היכולת להתבטל לאלוהים. כך אמר רבי נחמן לתלמידו (שיחות הר"ן, אות רל"ב): "תרגיל עצמך לדבר לפני ה' יתברך ואז תוכל אח"כ לדבר עמי גם כן". ההתבטלות כאן גם היא במונח של איבוד העצמיות לטובת משהו גדול ממני. גם אם נקבל את ההשוואה הזאת, הקושי שיש בהתבטלות לצדיק גדול הרבה יותר. ראשית, אלוהים הוא הכל ומה שלמעלה מכך. הוא אינסוף, מרחבים עצומים שמעבר לתודעתו וליכולת השגתו של האדם. אבל הצדיק הוא אדם, שמצוי עם כל אדם אחר באותו מישור. הדבר דומה במקצת לפער שיש בין התבטלות לצדיק חי לבין התבטלות לצדיק מת: כשאדם מת נח יותר להתחבר אליו. אפשר לעצב אותו בהתאם למידות הרצויות (דומה שזוהי גופא הסיבה שאנשים נוטים היום להתחבר לר' נחמן). שנית, אחרי ככלות הכל, את אלוהים אנחנו מעצבים בדמותנו וצלמנו; ובהתמודדות שלנו עם הקושי להתבטל אליו אנחנו בעצם מתמודדים עם ממדים נעלמים ולא מודעים שלנו. הקשר עם אלוהים מתבצע דרך מרחבים עצומים שבנשמתנו, וסוף כל סוף נשמתו של האדם היא חלק ממנו. קיימת ביניהם זהות מסוימת. מה שאין כן הצדיק הוא מישהו אחר. זוהי דמות חיצונית לחלוטין, שכופה את עצמה על האדם.

2. יצירת פער קבוע בין האדם לבין אלוהים. כאשר יש לאדם חבר קרוב שהוא אוהב אותו עד מאוד, הוא מאוד ייפגע אם יגלה שהדבר אינו הדדי, ושחברו אינו אוהב אותו באותה מידה. כאשר האדם מגלה שהקב"ה ממקם אדם אחר במקום קרוב יותר אליו, באהבה שלמעלה מטעם ודעת, הדבר בוודאי מעורר בו כאב מר: מדוע הקב"ה אינו מקרב גם אותו? מדוע הוא לעולם לא יוכל להגיע למדרגתו של הצדיק?²⁰ אכן יש אנשים חכמים יותר, יפים יותר, עשירים יותר, גיבורים יותר – אולם טעם החיים אינו תלוי בכל אלו. אך תורת "הצדיק" טוענת שיש בני אדם מעולים יותר, בנושאים הנוגעים לעצם החיים.

גם אם נאמר ש"הצדיק" הוא לא רק מעמד של אהבה, אלא גם של עבודה, אחריות ומתח מתמיד, לא נעלה ארוכה לאותה מכה. שכן, מן הראוי לתת לאדם את האפשרות לבחור בכך.

ובסופו של דבר, האין זה עניינה המדויק של מחלוקת קרח ועדתו – "כל העדה כולם קדושים ובתוכם ה', ומדוע תתנשאו על קהל ה'" (במדבר ט"ז, ג)?!

ג. אופני תגובה

נמנה מספר תגובות ועמדות אופייניות ביחס לתפיסת "הצדיק":

1. התנגדות. לדעת לא מעט אנשים, עצם יצירת ההיררכיה בין בני אדם היא שגויה. הקב"ה מעוניין שכל אדם יתקדם אליו בכוחות עצמו. כמובן שאפשר ואף חשוב וטוב להתייעץ באנשים חכמים. לעתים גם, יש מקום לבטל את הדעה האישית מפני דעתו של חכם גדול, אך לא מתוך מקום של ביטול גמור ועקרוני, שבא מפאת עדיפות נשמתו ומעלתו הרוחנית. לרוב, אוחזים בדרך זו אנשים רציונאליים, שמאמינים בכוחו של האדם לבחור ולהצליח בכוחות עצמו, ואף מודעים לסכנה שבעלי הסמכות ימצאו בלתי-ראויים לה.

2. קבלה מתוך עליבות. אנשים אחרים מרגישים את חולשתם ועליבותם, ומחפשים מישהו שיעזור להם ו"ייקח עליהם אחריות". אם מסתכלים על סוגיית הצדיק מלמטה למעלה, מתוך ההמון, ניתן לשער כיצד היא התפתחה. יש צורך

²⁰ בפסקה עמוקה ומופלאה (אורות הקודש ב', עמ' שצו-שצח) מלמד הרב זצ"ל שבמעמקי הנפש האנושית עלולה להיווצר קנאה נסתרת באלוהים, על מושלמותו הכוללת כל והבלתי ניתנת לגישור ולהשגה על ידינו – ואם באלוהים עלולה להיווצר קנאה, קל וחומר באדם, בשר ודם!

למצוא אדם שיהיה מורם מעם, שיוכל להצדיק את קיומה של האנושות לפני הקב"ה, בזכות ולא בחסד.²¹ אותם אנשים מתחברים בשמחה לבקשה "תנו לי לבנים, ואני כבר אבנה מהם ארמונות", שכן הם חסרי אמון ביכולתם לתקן את עצמם.

בדברים אלו יש לא מעט אמת, בפרט אם לוקחים בחשבון מדרגות גבוהות ונישאות: כשמדברים על עומקים לא ידעם עיט ושחקים שלא שזפתם עין איה – האם אדם רגיל יכול לומר שהוא מסוגל להגיע למקומות כאלו בכוחות עצמו? יש עולמות רוחניים נישאים, התהלכויות נשגבות מאד לפני האלוהים, וחסד עשה עמנו אלוהים שנתן לנו צדיקים בכל דור ודור שייתנו לנו לטעום מההליכה בגדולות הזו.²²

3. קבלה מתוך פשטות. סוג אחר של אנשים מתבטל לצדיק ובכל-זאת הדבר אינו רודה בהם או מטריד אותם. הם יוצרים, ושמחים ופועלים ואין להם כל בעיה לייחס את פעולותיהם לצדיק; הם לא מרגישים שזה נוטל מהם משהו ואף לא באים לכך מתוך עליבות, מסכנות או שלילת העולם. הרגשותיהם פשוטות, הם אינם מלופפים ומסובכים, ואולי דווקא בגלל שהם פועלים בתמימות הם אינם מרגישים מאוימים על ידי הצדיק.²³ יתר על כן, לפעמים ניתן לראות את האנשים הללו פועלים בניגוד לדעתו של הצדיק, אך הדבר אינו גורע מהחיבור שלהם אליו. אדרבה, הם עדיין מרגישים שממנו הם יונקים את כוחם לנהוג כך. זהו סוג של קישור עמוק מאוד לצדיק.²⁴

²¹ השווה: חיי מוהר"ן, ש"א: "אני ידעתי היצר הרע שלכם. אילו היו לוקחים מכם היצר הרע, היו הולכין ומקלחין צנורות מלאים דם, וכל העולם היה מלא דם. אפילו כשתהיו אנשים כשרים, צריך לכם זכיה גדולה, שתדעו עוצם היצר הרע שלכם שהיה לכם, רק אני ידעתי אותו"; שם, ש"ד: "מה אתם יכולים לעשות תשובה, וכי מספיקים ימיכם וכוחכם כולכם לתקן פגם אחד ממה שקלקלתם?! רק אני עושה תשובה בשבילכם ויש לאל ידי לתקן הכל, כל מה שקלקלתם עד הנה, רק העקר מעתה לא תעשו עוד, ואפילו מהיום והלאה איני מקפיד על השגגות שתעברו ח"ו, רק העקר שעכ"פ תשמרו עצמכם ממזיד".

²² בבחינת (שם, קצ"א): "מה לכם לדאוג מאחר שאני הולך לפניכם". עיין גם כתובות קיא, ב: "...אמר לו רבי מצאתי להן [=לעמי הארצות] תקנה מן התורה, 'ואתם הדבקים בה' אלוהיכם חיים כולכם היום', וכי אפשר לדבוקי בשכינה? והכתיב כי ה' אלוהיך אש אוכלה! אלא כל המשיא בתו לתלמיד חכם והעושה פרקמטיא לתלמידי חכמים והמהנה תלמידי חכמים מנכסיו מעלה עליו הכתוב כאילו מדבק בשכינה".

²³ לעתים, דווקא אדם שלא מצליח לעשות דבר בכוחות עצמו, כועס כשמנסים לעזור לו.

²⁴ עמדה נפשית מסוימת ועקרונית זו באה לידי ביטוי בהקשרים נוספים, בפרט בזהותם של "מסורתיים".

4. קבלה מתוך צער. ישנם אנשים אשר מרגישים שאכן זהו הציור האמיתי והנכון של העולם, אבל הם מצרים על שאין הם יושבים ב"משבצת" של הצדיק. ואולי מתוך כך הם מצרים על עצם העובדה שזהו הציור האמיתי והנכון. בסתר ליבם הם דורשים שוויון לכל. הם מרגישים מאוימים על ידי הצדיק, מרגישים שהוא נוטל מהם את טעם חייהם, את משמעותם. ייתכן שמדובר באנשים המודעים לחסרונותיהם וייתכן שדווקא משום שהם מלאי חסרונות הם מקבלים את התפיסה. אולם זה לא מונע מהם להרגיש אי-נוחות, צער ואף צורך למרוד באותה תפיסה.

ד. חווית הדבקות בצדיק

טרם שאפנה להציג עמדה נוספת, ולאחר הצגת הצדדים השליליים-לכאורה, ברצוני לפרט מעט אודות החוויה החיובית של הדבקות בצדיק, ומה שהיא מעניקה לְדַבֵּק. מדובר בקשר של חיים, התכללות של רוחא ברוחא, הרבה מעבר לקשר לימודי רגיל. הדברים מתוארים יפה בלשונו-הזהב של ר' נחמן (ליקוטי מוהר"ן, קמא י"ב):

נמצא עכשו, כשלומדים את החידוש הזה, וכשמכניסין הלימוד והחידוש בתוך פה, נמצא שמדבקין רוח הצדיק שחידש זה החידוש עם רוח ממללא, היינו עם הדיבור הלומד זה החידוש עכשיו, וזאת ההתדבקות רוחא ברוחא נקרא נשיקין. נמצא כשלומדין איזה הלכה שחידשו התנאים... דומה כאילו נושק עצמו עם התנא.

מדובר בביטוי קיצוני, המשווה בין הדבקות בצדיק לאהבת אישה.²⁵ כך גם נמצא באופן מפורש במקום אחר (שם, ז):

ואי אפשר לבוא לאמת אלא על ידי התקרבות לצדיקים... ועל ידי שמקבל מהם עצם נחקק בו אמת... כי העצות שמקבל מהם הוא בחינת נישואין וזיווג.²⁶

מתיאורים אלו עולה שאין מדובר על קשר של שולט ונשלט, אלא על סיפור אהבה. אמנם סיפור זה אינו סימטרי ויש משפיע ומקבל, זכר ונקבה, אך בסופו של דבר זהו סיפור אהבה.

²⁵ ר' בפתחת מאמרו של הרב אלחנן ניר בגיליון זה (הערת העורך. ש.מ.).

²⁶ ליקו"מ, קמא קל"ה. דברים אלו מזכירים לי סיפור ששמעתי (אינני זוכר ממי, אולי מהרב גד ונקרט), על צעיר שרצה להתחתן עם גויה, ואחר שיכנועים הובא לפני הרבי מלעלוב, שפשוט ישב איתו, עישן איתו, שוחח איתו על הא ועל דא... סובביו לא הבינו איך הוא מתכוון בכך לפתור את הבעיה, לאחר מכן ענה להם, "הוא אוהב אותי, עכשיו הוא לא יאהב אותה", ובאמת זמן מועט אח"כ הם נפרדו...

לכן, יאמרו הדבקים, הצדיק אינו בבחינת "זר", אלא מתאחד עם האדם בחוויה של אהבה גדולה. הרב צבי יהודה קוק, בביאורו לדברי אביו על ענין הדבקות בצדיקים (אורות ישראל ג', ג), מבאר מהי משמעותה של הדבקות: "דבקות פירושה התחברות, התמזגות. ישנו, לפעמים, קשר טלפתי מחשבתי – זה פרט קטן בקשר, אבל ישנו מצב של התבוללות והתערבות נשמתית".²⁷ גבולות האישיות והנשמה מסוגלים להתגמש ולהיטשטש, ונוצר חיבור וקשר עמוק.

דוגמה מפורסמת ליחסי אהבה מעין אלו היא הקשר שבין רבי נחמן מברסלב לתלמידו רבי נתן. מספר מקומות בימי מוהרנ"ת מסוגלים להמיס כל לב אוהב (סי"ט):

והשיב לי תשובה בכתיבת ידו הקדושה בעצמו, וכתב לי דברים מתוקים וערבים, וגילה לי עוצם נפלאות אהבתו אלי והחיה וחיזק אותי מאד מאד במכתבו, והאגרת הזאת עדיין בידי. ולדעתי, לא היה אפשר לי לסבול צער החולאת לולא האגרת הנ"ל שהחיה אותי ממש.

ובמקום אחר (שם, סימן כ"ו):²⁸

ותכף כשחזרנו ונסענו לברסלב, נתעורר עלי שמחה ובכיה מחמת שמחה, ובאתי לרבנו ז"ל בערב, ופניו הקדושים היו מאירים באור נפלא, והשבעתי בצחצחות נפשי כשזכיתי לחזור ולראות פניו המאירות, מה שבדעתי היה לבלי לראותו עוד זמן רב... על כן היה לי לשלל גדול יקר מכל הון מה שזכיתי עוד לבוא לפני הדרת קדשו הנורא.

רבי נתן מתייחס אף ליופיו של רבי נחמן (שם, סי' ס"ה):

ומצאתיו פניו מגולה והיה כמו מחייך קצת, ונוראות זכות קלסתר פניו הנוראות אז היו ממש כמו תואר פניו בחייו בעת שהלך בביתו אנה ואנה וחשב מה שחשב שהיה מונח עליו כל מיני חן אמיתי שבכל העולמות, אותו החן הנורא והיופי הנפלא היו עליו אז בעת שראיתי מונח על הארץ.

ורבי נחמן אף השיב לתלמידו אהבה: "ענה ואמר, העולם ראוי שיתמהו עצמן על האהבה שבינינו".²⁹

דוגמה נוספת היא מערכת היחסים שבין הראי"ה קוק לתלמידו הרב חרל"פ,

²⁷ מתוך התורה הגואלת, כרך ג, עמ' קנג.

²⁸ ר' גם שם, מ"א; שם, ס'.

²⁹ חיי מוהר"ן, הנ"ל, סי' רצ"ב.

שהייתה רצופה ביטויי געגועים ואהבה (הד הרים, אגרת ל"א):³⁰

ויאמין לי מרן שליט"א, שאע"פ שעפופת אווירונים בשמי ארצנו איננו חזיון בלתי נפרץ... בכל זה תמיד שאני רואה אווירון חושב אני מי יתנני לעוף עליו אל מרן שליט"א, עכ"פ על רגע אחת לראות פני קדשו, אולי ינוח לי עכ"פ לרגע לשכוח הים של עוני וצרות שהקיפני ב"ה.

אולם מן הראוי לשאול: האם באמת מדובר באהבה בין אנשים, דינאמית ומעניקה מקום, או באהבת הענפים לשורשם – אהבה סטטית, הנובעת מתלות תמידית?

ה. עמדה נוספת

באופן מפתיע, חלק מתפיסה זו של "הצדיק" מופיע כיסוד אמוני אצל הרמב"ם, בעיקר השביעי מ"ג העיקרים (הקדמה לפרק חלק [בהעתקתו של ר' שמואל בן יהודה אבן תיבון]):

שנאמין כי הוא אביהם של הנביאים אשר היו מלפניו ואשר קמו מאחריו, כולם הם תחתיו במעלה, והוא היה הנבחר מכל מין האדם אשר השיג מידיעתו יתברך יותר מכל מה שהשיג או ישיג שום אדם שנמצא או שימצא.

זהו אותו "צדיק" שהועידה ההשגחה. לעולם לא יגיע אדם אחר מישראל לרמת ההשגה (שנובעת מרמת הקשר והדבקות) של משה עם ה'. לעולם כל קשר של אדם מישראל לרצון ה' יהיה מתווך על ידי משה, דרך הכלים שמעניקה לו התורה.

אמנם, אין תפיסה זו של משה דורשת התקשרות נשמטית מהסוג שתואר לעיל, או התבטלות מוחלטת לאישיותו של משה רבינו. מדובר אך ורק בקבלת העובדה שהוא

³⁰ ר' גם שם, אגרת ד': "והנני מעתיר ומבקש מאת כבוד גאון קדושתו, שבל יסור חסדו מאיתי להשפיע עלי תמיד מתנובת הגיוני קודש שלו, כי אין בידי לתאר גודל הופעת אורה וטהרה שמופיע עלי במכתביו הקדושים.. עבדו המסתופף בצל קדשו ומתאבק בעפר רגליו"; שם, אגרת ה': "בתוך המון רגשי קודש גיל שמחתכם יעלה נא גם זכרוני לפניכם להתענג באהבתו, ואני מרחוק אשר ת"ל עוד חקוק היטב על לבבי רשמי קודש, תענוגים השמימיים שזכיתי להתענג להנות ולהתבסס מאור גדולת וקדושת תורת אמת מרן עט"ר שליט"א"; שם, אגרת כ"ה: "מה אומר ומה אדבר, מני אז נעלם אורו מאיתנו והוד תפארתו נסע למרחוק כל העולם כולו נכסה בערפל ואני אנא אני בא"; שם, אגרת כ"ט: "הגעגועים כפי עוצם החשק ועוז התשוקה התרבו בשטף כ"כ גדול עד שלא ידעו מנוח והפסק"; שם, אגרת מ"ד: "הכותב בידי רועדות בפחד ומורא גדול, עבדו ותלמידו החפץ לשרתו, יעקב משה חרל"פ".

מוסר התורה הבלעדי. לפנינו אפוא, התבטלות לעיקרון ולא לאישיות. יתר על כן, נראה שעיקר אמונה זה הוא פורמלי, ועניינו ביסוס תורת משה כתורה מוחלטת ונצחית.³¹ מכל מקום, הכפיפות העקרונית למשה רבינו בכל הקשור להתנהגות המעשית, כמו גם התפיסה שלעולם תהיה מדרגתו גבוהה ממדרגתנו, מצויות כאן בוודאי.³²

בספרי רבותינו מצויים מודלים נוספים להבנת מקומו של "הצדיק". הרמח"ל במסילת ישרים מביא את המשל אודות "גן המבוכה", בו מתואר הצדיק כמי שמדריך את האדם להגיע למקום שבו הוא – הצדיק – נמצא (והוא-הוא יעדו של המודרך עצמו). יתרונו של הצדיק, לכאורה, הוא הניסיון בלבד.

באורות ישראל (ג, ג) מציע הראי"ה קוק דרך ביניים שמקבלת את עיקרון הדבקות בצדיק תוך הישמרות מצדדיו השלייליים:

הדבקות בצדיקים, כדי שיתערב כח המציאות שבנשמתם עם הנשמה הבלתי נשלמת, היא דבר נכבד מאד במהלך התפתחות הנפשות. אבל צריך שמירה גדולה, שאם יטעה בצדיק אחד, וידבק בו דבקות פנימית הויתית, וידבק ג"כ בחסרונותיו, הם יפעלו לפעמים על הדבק במידה גרועה הרבה ממה שהם פועלים על האיש המקורי. אשריהם ישראל שהם דבקים בנשמת האומה, שהיא הטוב המוחלט, שהיא טוב מוחלט, לשאוב על ידה אור ד' הטוב.

האם הציע הראי"ה לבכר את ההתקשרות בכנסת ישראל עד כדי ויתור על הדבקות

³¹ כך כותב הרב יצחק שילת (הקדמות הרמב"ם למשנה, עמ' רג): "היסוד השביעי הוא מעין הכנה ליסוד התשיעי, היסוד של נצחיות התורה. יש בו, מההיבט הפולמוסי, משום דחיה על הסף של כל ניסיון להעמיד בשורה אחת עם משה רבנו את נביאי הדתות החדשות למיניהן". מאידך, דווקא דברים אלו של הרמב"ם על משה רבינו יש בהם משום מקור לגישה הראשונה שהוזכרה קודם, הדוחה כל התבטלות בפני "צדיק", שכן משה הוא אירוע חד פעמי, ומאז אין אדם נוסף בעל מדרגה ייחודית. ראוי לערוך השוואה בין שיטתו של הרמב"ם בעניין דמותו של משה לשיטת ריה"ל בספר הכוזרי, שלדבריו משה הוא יותר בבחינת מורה דרך ראשון לאחרים שיוכלו לבוא לאותה מעלה (מאמר ראשון, סי' ק"ט).

³² האמת היא שהשאלה בה דן מאמר זה יכולה להתנסח בצורה רחבה וקיצונית יותר, כהטלת ספק וערעור על כל סמכות אליה האדם נדרש להיות כפוף: התורה והמצוות, מסגרות חברתיות למיניהן ועוד. איני מזדהה עם כיוון זה משום שאיני מצדד באנרכיה. קשה לחיות בתוך אנרכיה, ומאידך דווקא בתוך מסגרת אנשים רבים מצליחים למצוא את המרחבים שלהם. במסגרת הדתית כמו במסגרת החברתית, יש מקום נרחב לפרשנות של הדברים. בסופו של דבר, כל עוד אין כפיפות והתבטלות לאדם אחד מסוים, המועקה פחות מורגשת.

בצדיקים? בכתביו מצויים לא מעט תיאורים של הצדיק ומעלת נשמתו, ועל חשיבות הדבקות בו, ותלמידיו הקרובים אף קיימו בו את ההתקשרות אל הצדיק כפשוטה. כך כותב הראי"ה, לדוגמה, במאמרו 'דרך התחיה' (מאמרי הראי"ה, עמ' 7-8):

ההזרמה של הרוחניות ההיתית, המראה את פעולותיה הממשיות בחיי המעשה יותר מהמתודיקה הלמודית, כשהיא מסוננת יפה מסיגים חיצוניים וקרני אור מתעים של הזיות נבערות ושל חפץ רשע, של עין רעה נפש רחבה ורוח גבוהה, היא מחזרת את כבוד האומה לאיתנה, על ידי זה שהיא משיבה את הכבוד הפטריארכלי של נשיאי ישראל, המכובדים בכבוד רוחני אישי נשגב. האמונה בצדיקים בהתמכרות והתלהבות... וההתערבות הפסיכית, שבאה ע"י הקשר החושי של הנפשות במעמד המציאות הממש, מערבת את האור הפנימי, הרודה בהיותו בהפסיכולוגיה הגבוהה של אדם עליון איש אלהי באמת, עם יתר הנפשות הדבקות עמו בקשרי אהבה ואמונה, מתוך העדנה הנפשית של אישיות מוסרית גדולה, המוזרמת כולה בזרמים אלהיים של העריגה הקבועה אל הטוב העליון שיתפשט בעולם, ואל החסד האלהי המלא שיופיע על כל נשמת חיים. מתפשטים הם קרני אור הוויה רוחנית מעשית על הנשמות של האישים הדלולים חדלי האונים הרוחניים, הנרדפים משטפי הרוחות הפעוטות המסתערות בלבם הצר. העירוב הזה מיפה את הנפשות ביפוי פסיכי, מישר את המעקשים, מקרב לידי זכות ומופיע אור של סליחה גם לחוטאים נדכאים מתגרת יד טבעם הגס השולט בחזקה בחומריותם הבהמית. שמירה גדולה צריכה השפעה אישית כזו, אבל גדולה מאד היא התועלת הכללית שהיא מביאה.

גם מדברי הרצי"ה קוק, שחלקם הובא לעיל, עולה שהוא התייחס לדבקות בצדיק באופן חיובי (מתוך התורה הגואלת, כרך ג, עמ' קנג):

ישנה התדבקות והתקשרות נפשית, וישנה התקשרות פסיכו-פיזיולוגית, מצב של 'כל עצמותי תאמרנה'. מתוך ההתקשרות לרבוננו של עולם, ישנה התקשרות לגדולי ישראל, אלא, שיש מאות מדרגות בהדבקות, ויש תמיד לברר, באיזה מידה שייכת לאותו פרט הדבקות, מה צריכה להיות הטמפרטורה? 'גדול שמושה יותר מלמודה' זו דבקות, ויש מצבים, שהדבקות היא בכל הנפש, בכל הנשמה. משהו מזה יש ב'הד הרים'. דבקות פירושה התחברות, התמזגות.

אולם בהמשך לדבריו של הראי"ה, גם הוא מסייג את דבריו:

אמנם, צריך לזכור, שהנשמה נמצאת בגוף, ועם כל הגאונות, והצדקות, והקדושה, יש גם, לפעמים, איזה חסרון, ומתוך הקשר הפסיכי ושלמעלה ממנו, נדבקים בדבק גם החסרונות, ועליו, שעדיין אינו צדיק וקדוש, עלולים הם לפעול לרעה, יותר

מאשר על הצדיק שיש בו אותם החסרונות. אמנם, בהדבקות בנשמת האומה, אשר בעצמיות יצירתה האלוהית היא שלמה, כולה טוב מוחלט, אין שום חשש, ואשרי הדבק בה, לשאוב על ידה אור ה' הטוב.³³

הרצי"ה אינו שולל את הדבקות, אך קובע שצריך לברר "מה צריכה להיות הטמפרטורה". מחד, הוא קובע שאת הדבקות בצדיק אנחנו יכולים למצוא ביחסים שהיו בין הראי"ה לרב חרל"פ ("משהו מזה יש בהד הרים"); וכמו כן, הסכנה היא רק לאדם "שעדיין אינו צדיק וקדוש בעצמו", כלומר, אדם גדול יכול לדבוק בצדיק ללא חשש. מאידך, הדבקות בכנס"י מוצעת כשביל בטוח, נטול סכנת החסרונות, ואולי גם כמעלה עליונה יותר – כפי שאף ניכר מסגנונו של הראי"ה ("אשריהם ישראל").

ו. לאן הדברים הולכים

בסופו של דבר אני מרגיש שהדיבור אודות הצדיק לא יכול לבוא לידי מיצוי, מכיוון שעיקרו הוא ברגשי הלב, בפנימיות התחושה אודות ההתקשרות הזאת, ושל התועלת שבה. כל ההסברים, לכאן ולכאן, באים אחר כך.

בהקדמה ל'הד הרים' כותב הרב צבי יהודה אודות הרב חרל"פ:

מהותה המיוחדת העיקרית של הדמות הגדולה... הזאת, הלא היא אותה הזכות המיוחדת הקדושה והמופלאה... להתדבק ולהתקשר בתכונה מהותית של סגולת נשמה... במקור הטהרה ומעין הישועה בחיר צדיקייא אאמו"ר הרב זצ"ל... על התלמיד הגדול והמורם, מצאה מקום לחול זו השראת המאור הקדוש המקורי... ולגלות בו מתוך כך את מבוע הנשמה העצמי ואת פיתוח כוחותיה וקוממיות שכלולה... זיקת לב ובשר ונפש ורוח ונשמה זאת, היא שגילתה ושיכללה את מהותו השרשית המיוחדת ואת תוכן חייו ותורתו והשפעתו.

נקודת המוצא שלי היא שהקשר לצדיק בא להעצים ולהצמיח אותי, להפוך אותי לטוב יותר, לפורה יותר, לשלם יותר, ושאם הקשר הזה מצמיח אותי, מחליש אותי, רודה בי, הוא טעון בדיקה.

נראה שהתשובה לרבות מהמצוקות לעיל, ובעיקר לחשש מאיבוד העצמיות, היא

³³ הרצי"ה מדגיש "מתוך התקשרות לרבש"ע", אולי כדי לשלול תפיסה של זהות בין הדבקות בצדיק לבין הדבקות ברבש"ע.

השבת האמון בכך שהצדיק עצמו חפץ בטובת האדם ובעצמאותו. בפעמים הבודדות שזכיתי להרגיש את ההתבטלות, את ההתקשרות הזאת, הרגשתי שנפתחים עלי השמים, שאני זוכה לטהרה וזיכוך עמוקים מאד, לאהבה שפשוט ממיסה אותך אל מול גודל נשמה שלא ניתן לתיאור. אולם ההגעה להצדיק וההיפתחות אליו צריכה להיעשות מתוך בחירה ולא מתוך הכרח, מתוך מקום של הכרה בעצמיותך בצרכיה בסגולותיה ובחסרונותיה, ו... בזמנים מיוחדים.

בליקוטי מוהר"ן (קמא ד', אות ט), רבי נחמן מתאר כיצד על ידי הווידוי לפני תלמיד חכם, האדם זוכה להתכלל באינסוף:

וזה, בכל פעם שבא אצל תלמיד חכם ומספר לפניו כל ליבו... והתלמיד חכם הוא בחינת משה, שהוא בחינת אֵין... ועל ידי זה אתה נכלל באינסוף... וזה בחינת התפשטות הגשמיות, כי כשרוצה להכלל ברצון אינסוף צריך לבטל את הישות שלו... אבל זאת הבחינה צריך להיות רצוא ושוב כדי שיתקיים ישותו... כי הקב"ה רוצה בעבודתנו, כמו שכתוב ואבית תהילה מגושי עפר מקרוצי חומר... נמצא, כשהוא בבחינת ושוב, אזי צריך להראות גם לדעתו, כי מתחילה בשעת דבקות היה נתבטל הדעת... וכשהוא בבחינת ושוב, ששב לישותו, אז שב לדעתו.

ניתן ללמוד מתורה זו שההתבטלות לצדיק צריכה להיות ברצוא ושוב, ולא במין היעלמות מתמדת.³⁴ כוונתו הפשוטה היא לומר שהתלמיד צריך לדעת את ה' גם מדעתו שלו, ולא רק מתוך ביטול לרבו, אך אפשר להרחיב את הדברים ולומר שאפשר גם ללכת למחוזות אחרים מאשר הרב: להתבטל לרבי נחמן, ובכל זאת להסתכל בספרי "מחקרים" לדוגמה. ההתקשרות לצדיק היא בבחינת רצוא, בביטול הדעת, בביטול המקום שבו אני נמצא, בביטול החיים שלי, בביטול כל יחס עצמי למציאות ולה', ושם האדם "נתהפך למהות הצדיק ממש". אלא שלא ניתן להישאר שם לנצח. צריך לשוב אל הישות ואל הדעת שלנו, ולהראות לה את ההשגה. כך נהיה מסוגלים להפנים את הדברים אל מרחבי חיינו – עד הרצוא הבא.³⁵ כך הופכים ה"רצוא-ושוב" לדר-שיח בינינו לבין הצדיק.

³⁴ ר' נחמן עצמו קבע זמנים מסוימים להתכנסות החסידים אצלו, ראה לדוגמה חיי מוהר"ן, סימן ו': "ואז נתקבצו אליו פתאום על אותה השבת, כי לא היה אז זמן קבוץ כלל (כמבואר במקום אחר, שעיקר זמן הקהילה והקבוץ בקביעות על פי דעתו היה שש פעמים בשנה). ובתחילה הקפיד קצת ואמר שאנו עושים לעצמנו שבתים, היינו, כי הוא בעצמו עשה וקבע לנו שבתים לבוא אצלו אז, ועכשו עשינו לעצמנו שבת על קבוץ".

³⁵ אולי ההבנה הזאת פותחת את האפשרות להתקשר, באמת ובתמים, ליותר מצדיק אחד.

* * *

דע שצריך לנסוע להצדיק לחזר על אבדתו, כי קודם שיוצא האדם לאוויר העולם, מלמדין ומראין לו כל מה שצריך לעשות ולעבוד ולהשיג בזה העולם, וכיון שיצא לאוויר העולם מיד נשכח מאתו... והשכחה היא בחינת אבדה... וצריך לחזר ולבקש אבדתו, והאבדה שלו היא אצל הצדיק, כי הצדיק חוזר על אבדתו עד שמוצאה, ואחר שמוצאה, חוזר ומבקש אחר אבדות אחרים עד שמוצא גם אבדתם, עד שמוצא האבדות של כל העולם, על כן צריך לבוא להחכם לבקש ולהכיר אבדתו, ולשוב לקבלה אצלו (ליקו"מ, קמא קפ"ח).

הצדיק תפקידו להשיב אבדותי, ואיך אבקשן אם לא אדע סימניהן?